

BISERICA ORTODOXĂ ȘI PROIECTUL „ZONEI CULTURALE” ÎN COMITATUL HUNEDOARA

Învățământul primar românesc din Transilvania a apărut încă din Evul Mediu, sub îndrumarea unor parohii sau pe lângă unele mănăstiri. Dar un învățământ primar românesc propriu-zis există abia din „epoca luminilor”, când prin legi școlare emise de autoritatea imperială de stat, toate parohiile diferitelor confesiuni din Imperiul Habsburgic au fost obligate să-și creeze propriile școli, îndrumate de Biserică. În acest context favorabil au fost înființate sute de școli primare ale celor două Biserici românești din Transilvania.

Cu toate că erau școli modeste, cu dascăli puțin pregătiți, cu edificii școlare precare, cu material didactic necorespunzător, cu elevi săraci care frecventau școala mai mult iarna, totuși aceste școli au avut meritul că au dat o oarecare pregătire școlară copiilor din satele românești de altădată¹.

În anul 1867 s-a deschis o nouă etapă în istoria învățământului transilvănean. Aceasta a durat cinci decenii. Vechea aristocrație maghiară, convertită la ideologia liberalismului, și-a menținut rolul conducător în viața politică și economică în noul stat unitar maghiar. Asupra vieții politice din Ungaria și-au pus amprenta două probleme: cea statal-juridică și cea națională. Prima viza menținerea independenței Ungariei în cadrul monarhiei și accentuarea caracterului național al statului, iar cea de-a doua viza punerea în aplicare a idealurilor naționale care aveau ca finalitate tot făurirea statului național maghiar.

În acest context, școlii i-a revenit un rol de primă importanță. Prin școală, elita politică maghiară a încercat să obțină integrarea tuturor cetățenilor maghiari, indiferent de etnie sau limba pe care o vorbeau, în națiunea maghiară. În același timp, și naționalitățile au văzut în școală un mijloc de apărare a identității și culturii naționale. Strategiile folosite în acest sens au fost diferite. În cazul românilor, dar și al sârbilor sau al sașilor ardeleni, autonomia confesională s-a dovedit a fi de maximă importanță². Prin urmare, dezvoltarea școlii confesionale românești din Transilvania a fost marcată de cele două ideologii și strategii antagonice.

Istoriografia românească de după 1918, atunci când a luat în discuție problema școlară în Transilvania, a acreditat ideea că, începând cu anul 1873, guvernele maghiare au urmărit maghiarizarea școlilor confesionale românești. Acest lucru s-ar fi putut realiza prin legislațiile școlare elaborate, prin

---

¹ Paul Bruszanowski, *Învățământul confesional ortodox din Transilvania între anii 1848-1918*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005, p. 11.

² *Ibidem*, p. 163.

introducerea obligativității predării limbii maghiare într-un număr de ore care a crescut progresiv și prin înlocuirea școlilor confesionale, considerate, din diferite motive, necorespunzătoare, cu școli comunale sau de stat. S-a considerat că școlile confesionale erau susținute de comunități sărace, iar prevederile legale care cereau ca școlile să fie salubre, spațioase și învățătorii să beneficieze de salarii la nivelul celor care activau în școlile de stat sau comunale, erau menite să desființeze aceste școli. Acțiunea a fost considerată așadar ca fiind subsumată procesului mai larg de deznaționalizare.

Proiectul „zonei culturale” este apreciat ca punctul culminant al procesului sistematic de maghiarizare a școlilor confesionale românești, ortodoxe și greco-catolice. Acest proces a fost urmărit cu consecvență de factorii politici maghiari, el având ca țel final maghiarizarea etnicilor români și fidelizarea acestora față de națiunea unică maghiară, dacă nu chiar integrarea lor definitivă.

Scopul maghiarizării fiind evident, „zona culturală” a avut ca motivație imediată, după cum se va vedea, crearea unui „cordon sanitar” pentru a limita influența României în comitatele de graniță ale Transilvaniei, locuite de un număr considerabil de români, în condițiile în care Regatul României a devenit stat agresor, în 1916, în viziunea guvernelor maghiare.

Acest articol nu-și propune să ajungă la o concluzie definitivă și irevocabilă, ci mai degrabă să ofere teme de reflecție în privința învățământului românesc confesional ardelean în perioada dualismului austro-ungar în general și în particular în preajma anului 1918.

Punerea în practică a așa numitei *Legi Apponyi* și în general a legislației școlare maghiare nu a dus la maghiarizarea școlilor românești confesionale, cu toate că o parte a acestora au fost desființate. Cele două confesiuni românești, ortodoxă și greco-catolică, au făcut tot ceea ce era posibil pentru a plăti învățătorii la nivelul cerut de lege, pentru a construi și a întreține localurile școlare la standardele legale, pentru a le dota cu materialele didactice necesare, într-un cuvânt pentru a se conforma cerințelor legii amintite, astfel încât să poată fi păstrată limba română ca limbă de predare în școlile românești confesionale.

În 1917, în urma intrării României în război de partea Antantei (1916), Adalbert Apponyi și mai apoi János Zichy, titulari la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice în guvernul de la Budapesta, încearcă să formeze o zonă culturală, un brâu de apărare cultural al Ungariei față de România, zonă sau graniță culturală clădită pe desființarea școlilor românești și înlocuirea acestora cu școli de stat maghiare. De fapt, era vorba mai cu seamă de înlocuirea limbii de predare română cu cea maghiară și de excluderea influenței Bisericilor Ortodoxă și Unită în privința învățământului, cu toate urmările ce decurgeau de aici (programa școlară, numirea învățătorilor etc.).

La 2 august 1917, ministrul Adalbert Apponyi trimite mitropolitului ortodox din Sibiu, Vasile Mangra, o adresă în care spune că urmărește ca:

„[...] țara să fie pe deplin asigurată în contra strecurării oricărui spirit de atragere către statul vecin, mai ales în comitatele mărginașe. După experiențele făcute, aceasta numai așa se poate ajunge cu siguranță dacă instrucțiunea poporală din graniță o ia statul în mâna sa. În intențiile patriotice ale Excelenței Tale, nici înainte nici acum nu mă îndoiesc. Însă, durere, purtarea celor mai mulți învățători confesionali cu prilejul invaziunii române ne dovedește, că realizarea acestor intenții patriotice în școalele de pe teritoriile amintite, n-a succes și între împrejurările date, probabil, că nici nu se poate realiza. [...]

Din acest punct de vedere pornește acțiunea de statificare (etatizare) a școalelor, pe care o inițiez pentru a crea patriei o puternică graniță culturală și pentru întruparea căreia în primul rând mi se ofer acele comune din cari învățătorul confesional sau comunal, de bunăvoie s-a îndepărtat cu dușmanul, sau a cărui învățători confesionali sau comunali stau sub cercetare penală [pentru atitudini pro românești - n.n.]”³.

În scopul completării „graniței culturale”, mai spune ministrul, vor fi vizate și alte școli și anunță că retrage întregirea acordată pentru învățătorii școlilor confesionale românești din comunele amintite.

Analizând textul, se poate observa că scopul acestei inițiative era acela de a stopa încă din fază incipientă manifestările și sentimentele favorabile Regatului României. Metodele prohibitive nu au dat rezultate, prin urmare, în opinia lui Apponyi, singurul mijloc eficient rămânea intervenția energetică a statului în educația copiilor români care învățau în școlile din zona de graniță. Pașii de urmat erau etatizarea cu prioritate a școlilor confesionale ai căror învățători au plecat odată cu retragerea armatei române peste munți sau erau cercetați penal pentru atitudini proromânești. Ajutorul acordat învățătorilor confesionali de către stat era retras. Urma numirea unor învățători fideli statului maghiar și cumpărarea sau închirierea prin protocoale a edificiilor școlilor confesionale. Acest aspect era o recunoaștere indirectă a faptului că edificiile școlilor confesionale erau conforme cu normele legale. Atitudinea patriotică a mitropolitului este recunoscută de ministru, dar și insuficiența acesteia în rezolvarea problemelor la nivelul învățătorilor confesionali. Este totuși de subliniat faptul că ministrul se angaja să asigure folosirea limbii române în școli și pe mai departe, precum și să mențină influența Bisericii în educația moral-religioasă.

Așadar, putem trage concluzia că atitudinile proromânești erau considerate infracțiuni penale, cu atât mai mult cu cât ele veneau din partea învățătorilor, cu o puternică influență asupra copiilor, dar și a comunităților din care făceau parte. Este bine, cred, să amintim faptul că învățătorii

---

³ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1967-1918)*, Sibiu, 1986, p. 242.

confesionali se implicau foarte mult în viața comunității, organizau o serie de activități extrașcolare (serbări, îngrijirea cimitirului satului, conferințe pe teme sanitare etc.) la care participau și adulții.

Pentru atitudini proromânești, o serie de învățători au fost judecați și condamnați de tribunalele militare. Astfel, învățătorul Romul Munteanu din Glodinești (comuna Ilia) a fost acuzat și condamnat de Tribunalul Deva pentru că a răspândit printre săteni ideea că impozitele ar fi mai mici în cazul în care Transilvania s-ar uni cu Regatul României⁴. Sub acuzația de „infidelitate față de stat” a fost judecat învățătorul școlii confesionale ortodoxe din Hunedoara, dar acesta a fost achitat de autoritățile militare. Soția și fata învățătorului Gheorghe Sándor de la școala confesională greco-catolică din Lupeni au fost judecate pentru atitudine „nepatriotică”, manifestată cu ocazia pătrunderii trupelor române în Valea Jiului. Și comisia administrativă a comitatului a luat măsuri împotriva atitudinilor considerate antimaghiare. Astfel, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Budapesta a aprobat sancționarea propusă de această comisie pentru învățătorul Ioan Moga din Vinerea (Orăștie), care a fost condamnat pentru „acțiune contra statului”. Tot la Deva a fost judecat învățătorul Nicolae Voinea din satul Vaidei (Orăștie), pentru acuzația de „agitație” și folosirea limbii române în școală. La proces el a avut o atitudine curajoasă, afirmând că: „Nu va trece un an și vom putea vorbi românește”⁵.

Documentele în limba maghiară din fondul *Comitatul Hunedoara* demonstrează că lucrurile au fost ceva mai complexe și dovedesc că autoritățile maghiare au dat dovadă de moderație și echilibru în cercetarea cazurilor de așa-zisă „agitație”. Astfel, datorită unor denunțuri împotriva învățătorului confesional ortodox Voinea Nicolae de la școala din Vaidei, protopopiatul Orăștie, printre care și unul al socrului său⁶, preot în aceeași comună, Comisia administrativă constituită în baza *Legii Apponyi* (28/1907) la 9 mai 1917 a ordonat suspendarea din funcție a învățătorului și diminuarea salariului cu o treime, luând în calcul faptul că avea o familie de întreținut, și efectuarea unei anchete privind acest caz⁷. Învățătorul era acuzat de trei fapte, așa cum aflăm dintr-un proces verbal din 8 ianuarie 1918 al Comisiei administrative. Acestea erau : 1. în timpul examenului de final de an școlar 1914/1915, în prezența elevilor săi, a învățătorului Baszarába Varul și a elevilor acestuia, datorită reproșurilor primite pentru că unii dintre elevii lui nu au știut să răspundă

---

⁴ Cornel Stoica, Ion Frățilă, Ovidiu Vlad, Nicolae Wardeger, *Din istoria învățământului hunedorean* (în continuare: Stoica ș.a., *Din istoria învățământului*), Deva, 1973, p. 202.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare: DJHAN), fond *Comitatul Hunedoara*, dos. 242/1917, f. 25.

⁷ *Ibidem*, f. 4.

corect la întrebările adresate în limba maghiară, Voina ar fi afirmat: „De-ar da Dumnezeu să nu fie nevoie de ea [limba maghiară – n.n.] în viitor”; 2. cu ocazia adunării credincioșilor pentru desemnarea delegaților la sinodul pentru alegerea mitropolitului de la Sibiu, în biserica din Vaidei ar fi spus cu voce tare, cu adresă la delegații propuși, Muntyán Aurel și Ardelean Denes: „Aveți grijă oameni, este politică maghiară că statul vrea să se implice în problemele bisericii, iar politica maghiară nu are loc în biserică. Conducerea a venit în biserică uzând de forță. Nu aduceți statul maghiar în biserică...”; 3. a nesocotit ordinul autorităților dat sătenilor la sfârșitul lunii august 1916, în timpul „atacului dușman” (ofensiva armatei române), de a transfera șeptelul (măsură necesară pentru a împiedica aprovizionarea armatei române) și a convins oamenii să-l ducă în munți⁸.

Aceste acuzații au fost cercetate pe latură penală de Tribunalul Regal din Deva, iar pe latura disciplinară de Comisia administrativă. În 10 noiembrie 1917 tribunalul l-a găsit nevinovat, dar ancheta disciplinară a continuat.

Prezentarea întregului caz ar extinde prea mult lucrarea de față, deoarece un întreg dosar îi este dedicat. Anchetarea lui se întinde pe durata a trei ani. Exasperat, în data de 4 ianuarie 1918, învățătorul i-a adresat comitelui o rugămintă pentru a-i rezolva problemele, deoarece, spune învățătorul, „[...] de trei ani aceasta este a 16-a încorporare, de fiecare dată datorită unor plângeri mincinoase, care probabil pleacă de la aceeași persoană”⁹. În multe cazuri, învățătorii confesionali erau scutiți de încorporare dacă erau necesari în comunitățile lor.

Cert este că, până la urmă, învățătorul a fost achitat și repus în drepturi, declarațiile lui spunând tot timpul că nu se făcea vinovat de acuzațiile care i s-au adus și nici vorbă de atitudine curajoasă la proces. Chiar și plângerea socrului său s-a dovedit falsă până la urmă.

Autoritățile maghiare au cercetat acest caz, care privea o problemă delicată, echilibrat, mai cu seamă că proiectul „zonei culturale” era în plină desfășurare. Dacă autoritățile ar fi urmărit distrugerea școlilor confesionale sau șicanarea învățătorilor, nu ar fi acordat atâta atenție unui caz de acest gen și l-ar fi condamnat pe Miklos (Nicolae) Voina fără prea multă bătaie de cap.

Al doilea caz care nu corespunde cu cele afirmate în lucrarea citată este cel al văduvei și fiicei învățătorului confesional greco-catolic Gheorghe Sándor din Lupeni. Cele două, Sándor Mária, născută Ardeán, și Sándor Kornelia au fost acuzate împreună cu alte trei persoane (Bocsát Luciana, Sándor Laura și Sándor Konstancia) de faptul că în timpul ocupației românești din 1916 „s-au înțeles cu armata dușmană cu scopul de a ofensa și a defavoriza armata noastră”, au întâmpinat trupele române cu „Bine ați venit” și „Să vă ajute

---

⁸ *Ibidem*, f. 6.

⁹ *Ibidem*, f. 25.

Dumnezeu”. Aceste persoane mai erau acuzate de faptul că „s-au plimbat cu ofițerii români, au mers cu mașina, s-au distrat și au acceptat de la aceștia alimente pentru folosul lor propriu; apoi s-au dus cu armata dușmană în retragere, până când trupele noastre [...] au ocupat Craiova și le-au trimis acasă”.

Inițial celor două li s-a retras pensia cuvenită pentru că erau văduvă, respectiv orfană de învățător confesional. În urma anchetei făcute și a constatărilor, în 19 ianuarie 1918 s-a decis să se renunțe la acuzația împotriva fiicei învățătorului amintit, Sándor Kornelia, deoarece aceasta avea doar 14 ani, iar ceilalți patru acuzați, prin urmare și soția învățătorului, au fost considerați nevinovați deoarece aceștia „s-au întâlnit cu ofițeri dușmani, au fost prietenoși cu ei și au primit și unele alimente, dar în aceste fapte nu se recunosc intenții ticăloase împotriva statului, deoarece datorită crizei alimentelor și alți locuitori au fost nevoiți să apeleze la alimentele dușmanilor”¹⁰. Se mai spune că au fost forțate de soldații dușmani să meargă cu ei în momentul retragerii, iar singura martoră care a afirmat că acuzații au avut atitudini binevoitoare față de români s-ar fi putut înșela. Pe aceste baze s-au retras acuzațiile aduse învinuiților.

Cele două cazuri pe care le-am prezentat nu conduc la concluzia că nu au fost condamnați învățători pentru atitudini proromânești, dar pot evidenția faptul că nu a fost o campanie oarbă de condamnare a acestora în baza unor acuzații și probe superficiale. Cu siguranță, au existat și exagerări, dar acestea nu se pot generaliza. Să nu uităm totuși că războiul era în plină desfășurare, că Regatul României era considerat stat agresor, iar pe front lucrurile nu mergeau tocmai bine pentru Puterile Centrale.

Trebuie să recunoaștem că, venit din partea factorilor politici maghiari, acest lucru era firesc. Se urmărea trecerea școlilor românești sub controlul total al statului maghiar, ca și înlocuirea învățătorilor considerați infideli cu alții, nu neapărat români, dar care cunoșteau limba română și erau în măsură să predea în limba maghiară și mai cu seamă erau fideli statului maghiar.

Pentru etatizare erau propuse atât școlile confesionale ortodoxe cât și cele greco-catolice, fapt ce denotă că românii erau cei vizați pentru „fidelizare” față de statul maghiar. Pe de altă parte, românii erau majoritari în regiunile vizate de „granița culturală”. Proiectul, văzut acum, poate părea utopic, dar în condițiile de atunci a putut reprezenta o soluție pentru guvernării maghiari.

Reacția Bisericii Ortodoxe

Biserica Ortodoxă, sesizând amenințarea reprezentată de etatizarea școlilor elementare, a luat măsuri de protejare a școlilor confesionale proprii, folosind toate mijloacele legale pe care le avea la dispoziție.

---

¹⁰ *Ibidem*, f. 3.

Consistoriul arhidiecezan din Sibiu a trimis Ministerului, la 6 septembrie 1917, o adresă prin care se spunea că dispoziția de a trece sub controlul statului școlile confesionale românești de la graniță a produs nemulțumiri în rândul populației românești. Se considera în mediile românești că această măsură era nu numai nedreaptă, ci și ilegală, cu atât mai mult cu cât fiii, frații, părinții lor își jertfesc viața pe diferite fronturi pentru statul maghiar. În răspuns se mai arăta că și așa școlile ai căror învățători au murit sau au fost răniți pe front au fost transformate în școli de stat, iar ajutorul de stat pentru școlile confesionale românești a fost sistat¹¹.

La 19 octombrie 1917, printr-o adresă, Guvernul a anunțat Consistoriul că, datorită intereselor superioare de stat, nu se poate renunța la materializarea proiectului „zonei culturale”, dar este dispus la compromisuri în privința numirii învățătorilor, a predării în continuare a limbii române ca materie obligatorie și a menținerii unor școli confesionale, cu precădere în centrele protopopiale¹². Aceste concesii dovedesc, în opinia noastră, că reacțiile de opoziție ale comunităților românești din teritoriile vizate și ale autorităților bisericești au avut o anumită forță, determinând guvernarea să țină cont de acestea și influențându-le deciziile.

Pentru realizarea așa numitei granițe culturale, Appony a numit, la sfârșitul lunii octombrie 1917, un comisar guvernamental în persoana prefectului județului Târnava Mare, Petrichsevich Horvath, pentru rezolvarea problemei școlilor românești din zonele de frontieră, fie ortodoxe, fie unite, în sensul trecerii acestora în custodia statului. Acesta și-a luat funcția în serios și a trimis Consistoriului arhidiecezan o adresă, prin care l-a informat despre scopul acestei acțiuni, anume acela al necesității constituirii unei granițe nu numai de apărare strategică, ci și una politico-culturală, necesitate rezultată dintr-o voință unanim exprimată de rege, de națiune, de forurile civile și militare, de întreaga opinie publică¹³. Exagerarea era evidentă. În afara factorilor politici nu mai fusese consultat nimeni.

Această graniță culturală urma să cuprindă zona de sud a Transilvaniei, din comitatul Brașov până în comitatul Caraș-Severin, adică comitatele Brașov, Făgăraș, Sibiu și Târnava Mare în întregime, iar din comitatul Hunedoara cele trei plase de la sud de Mureș¹⁴, adică Hațeg, Hunedoara și Orăștie¹⁵. Această acțiune a început prin retragerea ajutorului bănesc din partea statului pentru școlile din acest teritoriu care trebuiau să fie

---

¹¹ *Legea învățământului particular. Expunere de motive*, București, 1925 (în continuare: *Legea învățământului particular*), p. 55.

¹² DJHAN, fond *Protopopiatul ortodox Orăștie*, dos. 2/1918, f. 11.

¹³ *Legea învățământului particular*, loc. cit.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ DJHAN, fondul și dos. cit., loc. cit.

etatizate, iar în școlile nou înființate limba română urma să devină obiect de studiu în limita a șase ore pe săptămână.

În ședința Consistoriului arhiepiscopalian din 19 noiembrie, la care a participat, comisarul guvernamental a afirmat că „statificarea școalelor primare e numai începutul unei acțiuni mai complexe; în curând va urma revizuirea Statutului organic [al Bisericii Ortodoxe - n.n.], revizuirea legii de congruă, revizuirea instrucțiunii din seminariile teologice, luarea unor măsuri excepționale, față cu școlile medii și față cu pedagogiile confesionale și altele”¹⁶. Așa cum rezultă din obiectivele enumerate, autoritățile maghiare urmăreau în perspectivă realizarea cu orice preț a națiunii maghiare unice. Observăm că nu numai modificarea statutului școlilor confesionale era în vizorul autorităților, ci și cel al Bisericilor românești. Adică stâlpii pe care se sprijinea naționalismul românesc.

Ședința consistorială a luat în discuție această problemă în adunarea extraordinară din 9/22 noiembrie 1917. Concluziile au fost publicate în nr. 102/1917 al ziarului *Telegraful Român*, prin urmare supuse dezbaterii opiniei publice, urmând să fie transmise apoi spre aprobare sinodului arhiepiscopalian convocat pentru Duminica Tomii (prima duminică după Paști) din 1918. În aceeași dată a fost trimis un raport ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, prin care acesta a fost rugat să amâne proiectul graniței culturale în privința școlilor confesionale ortodoxe, până la pronunțarea sinodului arhiepiscopalian¹⁷. Era și aceasta o metodă eficientă și la îndemână pentru a putea proteja școlile confesionale cât mai mult. Probabil și știrile nu tocmai pozitive pentru situația Puterilor Centrale de pe front au determinat această reacție.

În luna noiembrie 1917, Appony l-a înștiințat pe mitropolitul din Sibiu că în proiectul de buget pentru anul 1918 au fost prevăzute sume pentru organizarea pe teritoriul zonei culturale a 1600 de școli primare de stat și a 800 de grădinițe. Trebuie menționat faptul că în tot Ardealul existau, înainte de 1918, 2392 de școli cu limbă de predare română, nefiind niciuna întreținută de stat. Dintre acestea, 96 erau comunale, 1218 confesionale ortodoxe pentru 1.550.000 de credincioși, 1078 confesionale greco-catolice pentru 1.400.000 de credincioși. Pentru comparație, funcționau 383 de școli confesionale pentru 625.119 credincioși catolici, iar pentru 547.199 reformați funcționau 322 de școli confesionale¹⁸. La prima vedere, apare un decalaj în favoarea școlilor confesionale românești, existând o școală la 1273 de credincioși ortodocși și o școală pentru 1298 credincioși uniți, în timp ce, de exemplu, exista o școală confesională pentru 1632 credincioși catolici. Nu trebuie însă scăpat din vedere

---

¹⁶ *Legea învoățământului particular*, loc. cit.

¹⁷ DJHAN, fondul și dos. cit., loc. cit.

¹⁸ *Legea învoățământului particular*, p. 57.

faptul că maghiarii mai aveau la dispoziție încă 1802 de școli cu predare în limba maghiară: 1497 de stat și 305 comunale.

Realizând gravitatea acțiunilor autorităților maghiare, de fapt a consecințelor acestora pentru existența învățământului confesional și a limbii române ca limbă de predare, Consistoriul Mitropolitan s-a întrunit la 7 februarie 1918, la Sibiu, și a cerut din nou Ministerului Instrucțiunii să amâne punerea în practică a măsurilor preconizate pentru etatizarea învățământului primar din zonele de graniță, până în momentul în care sinodul arhidiecezan se va pronunța în legătură cu această problemă de importanță capitală. Ministerul a informat Consistoriul, în 20 martie, că nu admite nicio întârziere în realizarea planurilor sale, ba mai mult, sistează ajutorul de stat acordat până atunci unor școli confesionale românești și nici nu recunoaște dreptul Consistoriului de a se exprima în această chestiune, în ciuda faptului că până la acea dată numai Biserica se ocupase de problemele școlilor confesionale românești, ortodoxe sau unite: întreținere, plata învățătorilor, control și îndrumare, dotare cu materiale didactice, construirea/închirierea de edificii etc.

Astfel, primele protopopiate ortodoxe din sudul Transilvaniei de la care a fost retras ajutorul de la stat au fost în număr de 18, cu un total de 362 de comune bisericesti susținătoare de școli confesionale¹⁹. În comitatul Hunedoara, comunele de la care a fost retras ajutorul au fost următoarele: în protopopiatul Hațeg cinci parohii (Bărești, Livezeni, Nucșoara, Ohaba de sub Piatră și Valea Sângeorgiu); în protopopiatul Hunedoara o parohie (Batiz), iar în protopopiatul Orăștie 14 parohii (Balomiri, Beriu, Bințiți, Căstău, Gelmar, Ludești, Mărtinești, Orăștioara de Sus, Romos, Romoșel, Sibîșelul Vechi, Șibot, Vaideiu și Vinerea)²⁰. Un total deci de 20 de școli confesionale au rămas în prima fază fără ajutor de la stat.

Consistoriul arhidiecezan ortodox a continuat măsurile pentru protejarea școlilor confesionale și a trimis în legătură cu această problemă, la 22 martie 1918, o *Circulară către toate oficiile protopresbiteriale și parohiale din comitatele mărginașe*²¹, unde pe scurt a reamintit decretul ministrului regatului maghiar al Cultelor și Instrucțiunii Publice, prin care se declara etatizarea învățământului primar din comitatele de la granița sudică, urmărindu-se organizarea de școli elementare de stat și suprimarea ajutorului de stat de care beneficiau aceste școli pentru susținerea lor și plata învățătorilor confesionali. Se arăta că, în baza acestui decret, s-a retras deja ajutorul de stat mai întâi de la acele comune bisericesti din care învățătorii confesionali au dispărut concomitent cu „respingerea armatei regatului român, ori acasă fiind au fost

---

¹⁹ DJHAN, fondul și dos. cit., f. 12.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, f. 11.

urmăriți în cale disciplinară sau criminală (penală) pentru ținută contra statului”. Datorită motivelor menționate mai sus, a fost retras ajutorul pentru 80 de comune bisericești, dar ministrul specifica faptul că în baza legii XXVII/1907 (Apponyi), articolul 12, aliniatele 3 și 4, se va aplica aceeași măsură pentru toate comunele care intră în teritoriul așa numitei „zone culturale”²².

Din textul acestei circulare, mai cu seamă din măsurile luate deja de Guvernul maghiar, putem trage câteva concluzii: a) o serie de învățători confesionali, fără a ști cu certitudine numărul lor, au dezertat și au trecut munții în Regat odată cu retragerea armatei regale române; b) o altă parte din aceștia au avut reacții catalogate de legislația maghiară ca fiind contravenții sau infracțiuni împotriva statului, cu siguranță manifestări sau comportamente proromânești; c) aceste comportamente au făcut ca acele școli ai căror învățători și-au manifestat simpatiile proromânești să fie primele vizate pentru retragerea ajutorului de la stat și pentru etatizare; d) și celelalte școli din „zona culturală” aveau să fie etatizate, chiar fără motivația comportamentelor sau acțiunilor proromânești, *Legea Appony* fiind suficientă pentru a fi folosită ca bază legală; e) la data emiterii circularei 80 de comune au rămas fără ajutor de la stat datorită atitudinilor proromânești.

Din aceeași circulară aflăm că, încă de la 24 august 1917, Consistoriul arhidiecezan a trimis ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice o petiție, prin care se arată că obiectivele vizate de înființarea „zonei culturale”, respectiv etatizarea școlilor confesionale, nu erau motivate și îndreptățite, deoarece activitatea Bisericii Ortodoxe și cea a școlilor confesionale nu putea fi condamnată din perspectivă patriotică, iar acțiunile individuale ale unor preoți sau învățători nu puteau fi puse în seama întregii comunități, ele trebuind să fie analizate de la caz la caz și tot astfel stabilite vinovățiile. În favoarea stopării etatizării școlilor, erau invocate jertfele ostașilor români ortodocși de pe front, pentru „apărarea Tronului și a patriei”²³. Acest punct de vedere este cât se poate de corect, fiind similar cu cel al clericilor greco-catolici.

Din parcurgerea textului circularei din 22 martie 1918, reiese cu claritate faptul că nu a existat nici un acord, nici măcar de principiu, între guvernanți și autoritățile bisericești, în privința etatizării școlilor confesionale. Acțiunile pe această linie au fost unilaterale, ele fiind luate din inițiativa guvernanților maghiari. Nici măcar concesiile acestora din urmă nu au determinat acordul forurilor superioare bisericești pentru materializarea „zonei culturale”²⁴.

---

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, f. 12.

În legătură cu această problemă, P. Roșca afirmă că baronul Petrichsevich Horvãth (comisarul guvernamental), prin amenințări și concesi (pe care nu le detaliază), a obținut din partea Consiliului eparhial, în ședința din 22 noiembrie 1917, acordul pentru trecerea în proprietatea statului a edificiilor școlare. El consideră că atitudinea Consiliului a fost greșită, deoarece, „în loc de a-și declara incompetența de a trata cu comisarul guvernului această chestiune și a deferi cazul sinodului și congresului național bisericesc, a făcut greșeala ca alături de protest să fixeze și o serie de condiții ca pretenții minimale ale bisericii²⁵.” Acest lucru a indus în opinia publică maghiară ideea că guvernul avea girul Bisericii pentru materializarea proiectului „zonei culturale”, iar în opinia publică românească aceea că școlile confesionale au fost vândute de către Consiliul eparhial. Cu siguranță, acest lucru a creat o stare de confuzie până la intervenția fermă și clară a Bisericii.

Biserica Ortodoxă a încercat să protejeze școlile confesionale și prin anularea unor decizii ale comitetelor parohiale considerate apte să pună în pericol buna funcționare a școlilor confesionale. Astfel, Consistoriul arhidiecezan a anulat hotărârea comitetului parohial din comuna Pișchinți, protopopiatul Orăștie, din 5 iunie 1918, prin care acesta a decis încetarea funcționării școlii confesionale și închirierea edificiului școlar, în baza articolului 128 din Statutul organic al Bisericii Ortodoxe și a articolului 10 al regulamentului pentru administrarea afacerilor epitropești. Motivația acestei decizii era următoarea:

1. Sinodul parohial are obligația să înființeze și să susțină școala confesională.
2. Comitetul parohial ca organ executiv al sinodului nu are dreptul să renunțe la susținerea școlii sau să dispună de edificiul școlar²⁶.

Asemenea anulări ale deciziilor comitetelor parohiale ce priveau închirierea edificiului școlar întâlnim și pentru hotărârile comitetelor parohiale din Sibiușelul Vechi (21 iunie 1918)²⁷, Turdaș (21 iunie 1918)²⁸ și Căstău²⁹. Prin urmare, aceste încercări de sistare a activității școlilor confesionale și de închiriere a edificiilor școlare nu erau singulare, probabil motivele comitetelor parohiale fiind cele financiare. Iată spre exemplu cum stăteau lucrurile din acest punct de vedere la școala confesională ortodoxă din Pișchinți, protopopiatul Orăștie, în anul școlar 1917/1918, așa cum reiese din datele consemnate de inspectorul școlar tractual Nicolau Voina la 1 mai 1918: edificiul școlar era corespunzător, fără locuință pentru învățător, curățenia și încălzitul

---

²⁵ P. Roșca, *Învățământul românesc din Ardeal înainte de 1918*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, 1929, p. 1028.

²⁶ DJHAN, fondul și dos. cit., f. 17.

²⁷ *Ibidem*, f. 18.

²⁸ *Ibidem*, f. 21.

²⁹ *Ibidem*, f. 22.

școlii „lasă mult de dorit” (exprimare cred eufemistică), mobilier școlar nu avea, rechizite asemenea, dar inscripția școlii era conformă cu prevederile legale. Numărul elevilor ar fi trebuit să fie de 60, cei înscriși 44 (25 băieți și 19 fete), școala însă nu era frecventată regulat, iar în ziua inspecției au fost prezenți doar 10 elevi. Listele cu elevii absenți s-au prezentat la timp, însă fără nici un efect. Nici pecuniar, nici ca prezență fizică. Elevii nu dispuneau de rechizitele și cărțile necesare desfășurării în bune condiții a procesului educativ. Învățătorul Petru Doroga ar fi trebuit să fie remunerat cu 600 de coroane, fără a beneficia de vreun ajutor de la stat, dar nici cele 600 de coroane nu le primea la timp. Elevii claselor a V-a și a VI-a nu au venit de loc la școală din cauza războiului, ne spune domnul Voinea, probabil erau mai necesari, fiind mărișori, la muncile câmpului sau pe lângă casă, în condițiile în care frații mai mari și părinții lor erau plecați la război. Mai aflăm din același raport că „onor comitetul parohial [...] nu prea îndeplinește” datoria față de școală³⁰.

În privința frecvenței școlare, autoritățile Bisericii Ortodoxe au manifestat mai multă înțelegere datorită stării de război. Prin circulara din 6/19 septembrie 1918, sinodul arhidiecezan a dispus ca elevii școlilor primare cu vârste cuprinse între 9 și 14 ani să fie scutiți de frecventarea cursurilor la școlare în perioada septembrie–octombrie și mai–iunie, cu condiția ca în perioada octombrie–aprilie să urmeze regulat cursurile. Această dispensă s-a făcut pentru „lucrări economice de casă sau de câmp, ori pentru alte lucrări, care stau în legătură cu războiu [...]”³¹.

Punerea însă în practică a hotărârilor privind încetarea funcționării școlilor confesionale și închirierea localurilor școlare ar fi dus la concluzia, pentru autoritățile guvernamentale care vizau etatizarea cu orice preț a școlilor confesionale românești de pe granița sudică, că oricum acestea sunt nefolositoare, deci puteau fi rechiziționate sau expropriate fără probleme.

Sinodul arhidiecezan s-a întrunit la 12 mai 1918 la Sibiu, dar nu și-a putut desfășura lucrările, prin urmare nici nu a putut lua o hotărâre în chestiunea școlilor confesionale românești din zona culturală, deoarece delegatul guvernamental a dizolvat Sinodul, cu toate că nu avea practic nici măcar dreptul de a participa la ședință³².

Schimbarea titularului de la Ministerul Instrucției de la Budapesta, János Zichy înlocuindu-l pe Adalbert Apponyi în luna iunie, nu a adus schimbări pozitive în chestiunea zonei culturale. Dimpotrivă, noul ministru și-a însușit acest proiect și a acționat în consecință. Deja la 6 iunie, noul ministru i-a cerut mitropolitului din Sibiu să pună în practică hotărârile Guvernului și

---

³⁰ *Ibidem*, f. 55.

³¹ *Ibidem*, f. 191.

³² *Legea învățământului particular*, p. 56.

să faciliteze activitatea delegatului guvernamental. În luna august, Ministerul de Comerț a aprobat cererea Ministerului de Culte și Instrucțiune de expropriere a tuturor imobilelor școlare din satele și orașele de pe teritoriul sud-estic al țării, respectiv din 507 comune.

Mitropolitul a reacționat la încercările de expropriere a școlilor și terenurilor aferente, fapt ce reiese cu claritate din circulara din 10/23 august 1918, trimisă tuturor protopopiatelor din comitatele vizate de „zona culturală”. În aceasta se arată că guvernării, datorită faptului că Biserica nu renunță de bunăvoie la edificiile școlilor confesionale, vor recurge la o cale legală, respectiv la legea 41/1881 referitoare la exproprierea de imobile și va expropria pe seama statului toate școlile avute în vedere, misiune încredințată comisariatului guvernamental din Sibiu.

Mai departe în circulară se afirma cu hotărâre intenția de păstrare a edificiilor școlare (construite cu mult efort) și se încerca construirea unei argumentații legale pentru păstrarea acestora. Într-un sens se poate spune că aceasta se baza tocmai pe legile guvernului maghiar, chiar pe mult hulita *Lege Apponyi*.

„La cedarea de bună voie a edificiilor școlare nu ne putem da învoirea pentru că comunele noastre bisericesti, în sensul art. de lege XXXVIII/1868 și în sensul art. XXVII/1907 au dreptul incontestabil de a susține școala confesională; acest drept nu se poate suprima decât în cazurile indicate în articuli 25, 26 și 27 din art. de lege XXVII/1907, adică dacă pe lângă învățător, atât autoritatea școlară locală cât și autoritatea școlară superioară sunt părtași la săvârșirea delictelor disciplinare din aliniatul 22 lit. a, b și c, neglijarea instrucției din limba maghiară, folosirea de cărți oprite și ținută contra statului”³³.

Circulara formula și pașii de urmat pentru împiedicarea exproprierii edificiilor școlare: prezența obligatorie a președintelui comitetului parohial la contestarea deciziei de expropriere, „altcum se consideră, ca și cum și-ar fi dat învoirea la expropriare”; în cazul în care contestația nu era luată în considerare de către comisie, trebuia întocmit în termen de trei zile un recurs și înaintat comisiei; în acest recurs, trebuiau invocate motivele expuse în circulară, concomitent trebuiau informate autoritățile bisericesti superioare; reprezentantul parohiei urma să propună comisiei alte locuri optime pentru construirea școlii de stat maghiare³⁴.

De bună seamă, în condițiile în care guvernul maghiar acționa pentru etatizarea școlilor confesionale pe orice căi, Biserica numai de cedări de bună voie a edificiilor școlare nu ducea lipsă. În dosarele studiate am găsit și un formular tipărit tipizat bilingv, scris în limba română în stânga paginii, tradus și în limba maghiară în dreapta paginii, intitulat *Declarațiune la pertractare*

---

³³ DJHAN, fondul și dos. cit., f. 34.

³⁴ *Ibidem*.

(*Nyilatkozat a tárgyaláson*), destinat respingerii oricăror încercări de expropriere a terenurilor și clădirilor școlilor confesionale și a oricărei sume oferite în acest scop ca despăgubire. Textul este scurt dar concis. Iată ce se spunea în motivația respingerii : a) terenul și edificiul este proprietatea școlii confesionale, aceasta având până în prezent o activitate continuă; b) exproprierea ar constitui o încălcare a legii pentru că ar împiedica Biserica de a-și exercita dreptul garantat de lege de a susține școala, drept ce nu poate fi expropriat; c) se mai arată că „în comună sunt destule alte teritorii potrivite pentru ridicarea școlii de stat”³⁵. Cu siguranță situațiile erau diferite în comunele bisericesti ortodoxe, dar textul a fost astfel conceput, încât sub nicio formă să nu se accepte exproprierea în schimbul vreunei sume de bani. A fost și aceasta o formă de apărare împotriva etatizării școlilor confesionale din zona vizată pentru crearea „zonei culturale”.

Așadar, edificiile au fost protejate pe două căi: pe de o parte prin anularea hotărârilor comitetelor locale de a închiria edificiile școlare, iar pe de alta prin împiedicarea încercărilor de expropriere a acestora prin argumente și acțiuni legale.

O altă măsură luată de forurile bisericesti pentru protejarea școlilor confesionale și a învățătorilor a fost reacția la ordinul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice cu nr. 135206/917 prin care se interzicea distribuirea ajutorului de război și de îmbrăcăminte învățătorilor confesionali care nu beneficiau de ajutor de la stat pentru completarea salariului. A fost emisă imediat circulara din 22 septembrie 1917, prin care erau încurajați preoții să-i convingă pe susținătorii școlilor confesionale să asigure învățătorilor un ajutor minimal prin efort propriu³⁶.

Proiectul zonei culturale, așa cum a fost gândit de autoritățile guvernamentale maghiare, nu a reușit. În parte datorită acțiunilor autorităților bisericesti ortodoxe, care au luat toate măsurile pe care le-au crezut oportune și eficiente pentru a proteja școala confesională și limba română ca limbă de predare, în parte datorită prăbușirii frontului. Ministrul Lovászy Márton a abandonat proiectul zonei culturale, adică etatizarea școlilor de la granița sudică a Transilvaniei. În luna octombrie 1918, el a trimis ordine comitetelor și inspectoratelor școlare de stat, prin care au fost revocate dispozițiile privitoare la etatizarea școlilor din regiunea de graniță, precum și la obligativitatea învățării limbii maghiare în școlile elementare în clasele I și II³⁷. Despre aceste lucruri ministrul a informat și autoritățile bisericesti, printr-un comunicat telegrafic:

---

³⁵ *Ibidem*, f. 33.

³⁶ *Ibidem*, dos. 1/1917, f. 6.

³⁷ *Ibidem*, dos. 2/1918, f. 37.

„Dispozițiile făcute cu privire la statificarea școalelor din graniță le revoc, respective le scot din vigoare. În privința aceasta am dat îndrumări corespunzătoare comisarului guvernial”³⁸.

Ca urmare a acestui comunicat, Consistoriul arhidiecezan a trimis o circulară către „toate oficiile protopresbiteriale și parohiale și către toți învățătorii confesionali din comitatele: Bistrița-Năsăud, Brașov, Făgăraș, Hunedoara, Sibiiu, Târnava-mare și Treiscaune”, prin care a transmis instrucțiuni privind modul de rezolvare a problemelor școlilor confesionale și a învățătorilor care au predat aici sau urmau să se întoarcă de la școlile de stat. De asemenea, se specifica modul în care aveau să fie plătiți învățătorii confesionali și să fie suplinite posturile vacante³⁹.

Înalții ierarhi ai Bisericii Ortodoxe au fost mai îngăduitori decât cei greco-catolici cu învățătorii confesionali care au trecut la școlile de stat. Probabil criza acută de personal calificat a generat această reacție. Îndrumările pe care le cuprinde finalul circularii încercau să surprindă cât mai multe situații posibile, dar aveau în vedere un singur scop, acela de a reîncadra școlile confesionale cu personal calificat.

Astfel, după 1 noiembrie 1918 s-a încercat revenirea la normal, dar evenimentele politice ulterioare nu au îngăduit acest lucru. Școlile din Transilvania au trecut prin transformări radicale în urma hotărârii de unire cu Regatul României, iar școlile confesionale românești au dispărut în timp.

Puncte de vedere

Până la apariția ideii de „graniță culturală” și a primelor încercări de materializare a acesteia (adresele trimise de miniștrii Cultelor și Instrucțiunii Publice mitropolitului, legile emise, încercările de expropriere a edificiilor școlare etc.) tonul autorităților bisericești ortodoxe, așa cum reiese din circularele trimise protopopiatelor, a fost unul de susținere a statului și a efortului de război. Spre exemplu, circulara trimisă ca urmare a ordinului Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice nr. 5277/23 aprilie 1917 privind o nouă „conscriere” (contribuție) a clopotelor ce au rămas „nerecvirate” (nerechiziționate) se încheia astfel:

„Cum se vede ni se cere o nouă jertfă și va trebui să o aducem și aceasta cu dragoste și plăcere pe altarul patriei, până ce bunul Dumnezeu va rândui liniștirea vremilor ca să putem înlocui clopotele predate pentru apărarea patriei. În acest sens onorata preoțime e datoare să lumineze și liniștească pe credincioși, cari țin cu sfințenie la clopotele bisericii și nu se despart bucurosi de ele, având ele la poporul nostru și la ritualele bisericii o importanță deosebită religioasă și educativă”⁴⁰.

---

³⁸ DJHAN, fond *Vicariatul greco-catolic Hațeg*, dos. 2/1918, f. 74.

³⁹ DJHAN, fond *Protopopiatul greco-catolic Orăștie*, dos. 2/1918, f. 46.

⁴⁰ DJHAN, fond *Protopopiatul ortodox Orăștie*, dos. 1/1917, f. 1.

Un alt exemplu poate fi textul circularei trimisă de mitropolitul Vasile Mangra la 29 aprilie/12 mai 1917, din care nu reies diferențieri pe criterii etnice în privința participării la efortul de război. Circulara era un îndemn adresat credincioșilor români ortodocși de a subscrie la al șaselea împrumut de război, ba chiar să fie :

„[...] în prima linie să dovedim din nou patriotismul nostru erezit din strămoși, și să dăm puțință celor din tranșee ca să aibă pâinea și hrana de toate zilele, ca reînțorși la vetrele și familiile lor să reînvie firul ocupațiunii întregi și sănătoși în interesul familiilor părăsite, a pruncilor lor, a patriei și a neamului nostru”⁴¹.

Din analiza celor două exemple se pot desprinde câteva concluzii. Putem spune că limbajul folosit nu exprima fidel convingerile intime ale emitentului (Consistoriul arhidiecezan), datorită faptului că circularele erau documente oficiale. Totuși, credincioșii erau îndemnați ca prin eforturile materiale să-și dovedească atașamentul față de familie, *patrie* și neamul românesc. Românii ortodocși sau greco-catolici au participat substanțial la efortul de război al Austro-Ungariei, (implicit împotriva Regatului României) atât pe front cât și prin contribuții materiale. Așadar argumentul folosit de guvernarea maghiari, de infidelitate față de stat, pentru instituirea „graniței culturale” nu avea un temei real.

Îndată ce școlile confesionale românești au fost puse în pericol, tonul s-a schimbat. Calea de urmat ca reacție de împotrivire a fost una legală și fermă. După cum am văzut, s-a încercat o delimitare între dreptul de proprietate asupra edificiilor școlare și dreptul inalienabil de a întreține școli confesionale, cu insistență pe acest ultim aspect. Ierarhia superioară bisericească ortodoxă și greco-catolică a fost, putem spune, la înălțime, luând toate măsurile posibile și legale de a păstra intact învățământul confesional. În schimb, după cum am văzut, la nivelul învățătorilor au fost cazuri destul de numeroase de treceri la școlile de stat.

Cu toate că o parte a istoriografiei românești de după 1918 a acreditat ideea că scopul introducerii obligativității studierii limbii maghiare în școlile confesionale românești a fost deznaționalizarea, lucrurile nu au stat întotdeauna așa. Cred că nu este bine să judecăm lucrurile numai în alb și negru, ci trebuie să vedem și nuanțele.

În opinia mea, în orice stat cunoașterea limbii oficiale de către un cetățean de altă naționalitate, pe lângă faptul că ar trebui să fie obligatorie, nu face decât să îl ajute să se integreze mai bine în viața comunității. Presupunând că un român din Transilvania de dinainte de 1918 ar fi cunoscut numai limba română, ar fi fost limitat să rămână în permanență în comunitatea românească

---

⁴¹ *Ibidem*, f. 3.

din care făcea parte. Faptul că mari cărturari de etnie română au fost în marea lor majoritate, dacă nu toți, poligloți (cunoscători ai limbilor latină, germană maghiară, franceză etc.) a avantajat tocmai națiunea din care făceau parte. Acest lucru a facilitat contactul cu lumea culturală din Austro-Ungaria, Europa și nu numai. Dacă facem un exercițiu de imaginație, am constata că fără cunoașterea germanei sau maghiarei elita intelectuală română nu ar fi existat. Nu am fi avut parlamentari la Budapesta care să apere drepturile românilor, nu am fi avut reacții de răspuns la articolele defăimătoare sau răuvoitoare apărute în presa săsească sau maghiară. Pe scurt, contactul intercultural nu ar fi fost posibil.

De fapt, dacă suntem mai atenți, un factor de maghiarizare ar fi putut fi mai degrabă programa școlară la istorie. Astfel, din conspectul privind materiile predate la școala elementară confesională ortodoxă din Pișchinți (protopopiatul ortodox Orăștie) pentru anul școlar 1917/1918, aflăm că elevii clasei a V-a aveau următoarele teme la istorie: *Originea maghiarilor; Venirea maghiarilor; Arpad; Ștefan cel Sfânt; Coroana și sabia; Ladislau cel Sfânt; Coloman Cărturarul; Războaiele cruciate; (Cartea) Bula de Aur; Năvălirea tătarilor*⁴². La școala confesională din Căstău (același protopopiat), la istorie tot la clasa a V-a, se predau următoarele teme: *Eliberarea Ungariei de sub jugul turcilor și Leopold I; Sancțiunea pragmatică și Carol al III-lea; Maria Terezia; Iosif al II-lea; Szecheny și Kossuth (1848); Francisc Iosif I și Francisc Deak*⁴³. Pe lângă faptul că tematica nu era unitară, se poate lesne observa că faptele românilor nu erau prezentate sub nicio formă. Nici un cuvânt despre originea sau faptele personalităților de etnie română. De remarcat totuși diferența între cele două programe, în sensul că cea din Căstău viza mai mult istoria imperială decât pe cea a maghiarilor, faptele românilor nefiind totuși prezente. În aceste condiții, când copiii români rămâneau în marea lor majoritate cu studii gimnaziale în cel mai bun caz, iar de autodidacți se putea vorbi în foarte puține cazuri, putem să ne imaginăm care erau valorile la care se raportau aceștia din punct de vedere istoric. Știind faptul că istoria a fost în toate timpurile un vector politic și de propagandă eficient, un studiu mai atent al acestor programe ar releva cu siguranță obiectivele urmărite, dar el nu face obiectul temei privitoare la „zona culturală”.

În opinia noastră, învățarea limbii maghiare de către copiii români, atâta vreme cât aceasta se constituia într-o materie suplimentară, nu ar fi constituit un pericol de deznaționalizare ci dimpotrivă, ar fi ajutat la integrarea mai rapidă în societatea mai largă și ar fi pregătit mai bine copiii pentru adaptarea la viața socială. Din moment ce limba maghiară ar fi devenit limbă de predare exclusivă în școlile unde învățau copiii români, pe termen mediu și

---

⁴² *Ibidem*, dos. 2/1918, f. 53.

⁴³ *Ibidem*, f. 162.

lung aceasta ar fi putut duce la deznaționalizare dacă avem în vedere faptul că limba este cel mai vizibil vector al națiunii și apartenența la o națiune sau alta este mai degrabă aderența conștientă la un set de valori culturale rezultat din procesul educațional, în care școala are un rol principal, decât un fapt obținut prin naștere.

Scopul urmărit de politica școlară a Guvernului Ungariei prin introducerea limbii maghiare și crearea cât mai multor școli de stat se poate deduce și din raportul prezentat de revizorul școlar de stat Dénes Karol privind starea învățământului din comitatul Hunedoara în perioada 1906-1911. Astfel, atunci când vorbea despre ființarea societăților pentru tinerii care au terminat școala de repetiție, acesta sublinia printre avantajele, pe lângă faptul că o parte însemnată a lor „părăsesc frecventarea birturilor, jocul cărților și bancheturilor”, faptul că ele au și un rol însemnat din punct de vedere național, „pentru că la băieții crescuți până la 21 de ani în spirit unguresc, se întărește în sufletul lor iubirea de patrie”⁴⁴. Bineînțeles că revizorul se referea la tinerii de altă naționalitate, mai cu seamă la cei români. Mai apoi, în text, el specifică: „[...] nu se atinge nimeni nici de religiuina, nici de naționalitatea lor, doar că limba și cultura maghiară în măsură mai mare le poate fi de folos, atât în viața militară cât și civilă”⁴⁵. În același text, Dénes Karol a răspuns criticilor care susțineau că întreținerea școlilor de stat era păguboasă și ineficientă, deoarece acestea nu formau maghiari, „ci cresc numai dușmani”, următoarele:

„Înainte de toate, trebuie să fim în clar că: în ce constă propriu-zis scopul de maghiarizare al școlii de stat, să formăm unguri curați, atunci recunosc, că școala de stat nu-și îndeplinește chemarea și nici nu și-o va îndeplini niciodată. Dar trebuie să știm, că scopul acesta nici pe departe nu-l au școlile de stat, pentru că scopuri irealizabile nu ne putem propune. În decurs de 6-9 ani nici nu putem forma din copiii satelor românești unguri, căci tendința aceasta s-ar lovi nu numai de deosebirea de rasă, ci și de religiuina, de tradiții, obiceiuri, etnografie, casă părintească, greutăți lingvistice ș.a.

Școala de stat în regiunile locuite de naționalități are scop dublu: primul, ca să crească copiii și poporul în credința către statul maghiar, ca popoarele nemaghiare să devină cetățeni conștienți ai statului; al doilea ca locuitorii în însuși interesul lor binechibzuit, să-și însușească limba statului”.

Așadar, scopul recunoscut oficial al înlocuirii școlilor confesionale cu cele de stat nu era acela de a deznaționaliza, deși în intervalul amintit au fost desființate 134 de școli confesionale ortodoxe și una greco-catolică, în paralel cu înființarea a 21 de școli de stat noi, ci de a forma români fideli statului maghiar și buni cunoscători ai limbii maghiare.

---

⁴⁴ Stoica ș.a., *Din istoria învățământului*, p. 195.

⁴⁵ *Ibidem*.

Este foarte posibil ca deznaționalizarea să nu fi fost luată în calcul din simplul motiv că guvernării centrali și locali maghiari erau conștienți de imposibilitatea realizării acestui obiectiv. Iată ce spunea același inspector școlar regal:

„Pe un popor, de care de fapt numai de la tranzacțiune [crearea dualismului austro-ungar în 1867 - n.n.] încoace ne îngrijim și care nu-i pătruns de glorioasele tradiții naționale ungurești, al cărui suflet e mai curând cuprins de tradițiile unui Horea și ale unui Crișan, pe acel popor să-l atragi azi pe mâine în cercul magic al istoriei maghiare - aceasta este o muncă aproape supraomenească. Totuși atâta am ajuns în acest scurt timp, ca în acele comune, în care funcționează școală de stat, concepția poporului intră cu încetul în ideea imperiului, o privește cu ochi buni și se simte bine într-însa și printr-însa. Că ideea fidelității către stat e mică, plâpândă și șubredă, asta să nu ne mire, deoarece, ea e de o proveniență nouă”⁴⁶.

Revizorul uita sau nu voia să amintească faptul căruia i se datora menținerea spiritului de solidaritate națională, atât cât era, în comunitățile românești. Adică eforturile constante depuse de Biserică, presă, cărturarii români pentru a menține școlile confesionale cu limba de predare română și spiritul național treaz.

Textul analizat nu are o legătură directă cu înființarea „zonei culturale”. Ținând însă cont de faptul că raportul era o dare de seamă cuprinzătoare privind modul cum a fost pusă în aplicare *legea Apponyi* în comitatul Hunedoara, iar inițiativa privind „granița culturală” a aparținut aceluiași ministru Adalbert Apponyi, ambele având ca obiectiv înființarea școlilor de stat concomitent cu desființarea școlilor confesionale, nu era lipsită de interes prezentarea scopului avut în vedere de autoritățile maghiare. Politica maghiară în privința școlilor de stat nu s-a modificat prea mult. În analiza textului am ținut seama și de faptul că acesta nu a fost un document intern, fiind publicat și în *Hunyadvármegyei Almanah 1911*, prin urmare supus dezbaterii și cunoștinței publice, așadar nu puteau fi expuse cele mai intime convingeri, ci trebuia să se țină cont de sensibilitățile românilor, a celorlalte naționalități nemaghiare din comitat și nu numai.

Însă maghiarizarea efectivă a populației românești nu s-a produs și datorită unui cumul de factori, dintre care putem evidenția câțiva: timpul relativ scurt avut la dispoziție de autoritățile maghiare (51 de ani); existența unor segmente naționale diverse și în număr mare (aproximativ o jumătate din populația Ungariei, numai români 3 milioane); sistemul politic constituțional nu tocmai democratic dar totuși liberal; așezarea relativ compactă a românilor; rețeaua de școli confesionale destul de dezvoltată; acțiunile presei - mai cu seamă în Banat; și nu în ultimul rând acțiunile celor două Biserici românești⁴⁷.

---

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 80.

Concluzii

Cu siguranță, factorii politici maghiari și mare parte din opinia publică maghiară și-au dorit formarea unei națiuni unitare. Obținerea acestui deziderat presupunea și folosirea sistemului de învățământ. Legislația maghiară a ridicat ștacheta în privința condițiilor de îndeplinit de către edificiile școlare, a mărit salariul minim obligatoriu ce trebuia asigurat pentru învățătorii confesionali și a sporit progresiv numărul orelor dedicate predării limbii maghiare. Desigur, au existat exagerări în discursuri, atitudini sau acțiuni.

Dar din cele prezentate în acest articol nu reiese faptul că distrugerea școlilor confesionale românești și deznaționalizarea populațiilor nemaghiare au fost urmărite de guvernele maghiare. Acest lucru este subliniat de unele realități care nu pot fi contestate: faptul că exista o rețea de școli confesionale relativ dezvoltată, școli care funcționau cu acordul și chiar cu ajutorul statului maghiar, chiar dacă acesta era condiționat în principal de predarea limbii maghiare ca obiect de studiu; faptul că Bisericele românești beneficiau de o accentuată autonomie în rezolvarea problemelor școlare, iar liderii de opinie români, clerici sau nu, aveau posibilitatea de a organiza adunări de protest atunci când legile sau acțiunile autorităților erau considerate potrivnice românilor; faptul că școlile confesionale românești au funcționat neîntrerupt timp de 51 de ani.

Nici măcar proiectul „zonei culturale” nu a fost impus unilateral de la centru, ci a fost un dialog civilizat, totuși, între miniștrii și autoritățile bisericești ortodoxe, bazat pe respect și argumente aduse de fiecare parte, firește, în sprijinul propriilor dorințe, cu toate că datorită războiului se putea invoca forța majoră. Desigur că miniștrii s-au situat inițial pe o poziție de forță, dar după protestele înalților ierarhi ortodocși și a credincioșilor aceștia au devenit mai flexibili. Și participarea masivă a românilor la efortul de război a determinat aducerea inițiatorilor proiectului „zonei culturale” la masa tratativelor.

Pe de altă parte, este evident că guvernarea de la Budapesta au urmărit cu consecvență ca toți cetățenii din Ungaria să vorbească curent limba maghiară, datorită faptului că acest lucru era considerat esențial pentru dezvoltarea economică și pentru accesul la cultura maghiară. Acest deziderat odată îndeplinit ar fi asigurat, în opinia acestora, fidelizarea față de statul maghiar a naționalităților nemaghiare.

Punerea în practică a „graniței culturale” pe termen scurt nu ar fi produs nici un efect. Intenția inițială a guvernanților maghiari a fost aceea de a desființa școlile confesionale românești și de a controla total învățământul din sudul Transilvaniei. Acțiunile Bisericii Ortodoxe, ale credincioșilor, precum și participarea românilor la efortul de război au determinat eșecul proiectului.

VIOREL ȘTEFAN PAPP

Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

THE ORTHODOX CHURCH AND THE "CULTURAL AREA" PROJECT
IN HUNEDOARA COUNTY
Summary

This article presents the divergences occurring in the Orthodox confessional schools when the so-called the "cultural area" project was to be applied. In 1917, after Romania entered the war as part of the Entente (1916), Adalbert Áppony and then János Zichy, members of the Ministry of Religious Affairs and Public Instruction in the Budapest government, tried to create a cultural area, a defense cultural edge of Hungary against Romania, a cultural zone or border based on the elimination of the Romanian schools and their replacement with Hungarian state schools. Basically, they intended to replace Romanian with Hungarian as teaching language, and to exclude the influence that the Orthodox and Greek-Catholic Churches had on education, with all due consequences (curriculum, the appointment of teachers etc.) The Hungarian political factors and most of the Hungarian public opinion wanted to create a unitary Hungarian nation. In order to obtain this desideratum, the education system was going to be used as well. The Hungarian laws demanded much more as regards the conditions that the education institutions had to met, raised the obligatory minimum wages that had to be ensured to the confessional teachers and gradually increased the number of hours dedicated to the teaching of the Hungarian language.

This project determined the Orthodox Church authorities to take steps in order to protect the confessional schools that the church had coordinated for more than 50 years. The actions meant to protect the education in Romanian language were firm and legal. These proved to be efficient since the project never came to be materialized.

Keywords: Orthodox Confessional Schools, Hungarian Law School, "Cultural Area", Concept of Hungarian Nation, Denationalization.